

УДК 821.161.2.09

**К. О. Тимофєєва**

**АНТИУРБАНІСТИЧНІ МОТИВИ  
В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША**

На сучасному етапі розвитку постіндустріального суспільства, коли найкращі досягнення науково-технічного процесу обернулися катастрофічними наслідками для людей, постає питання про збереження духовного життя людини при розумній достатності матеріальних потреб. У міському соціумі з його загрозою перевантаження людина втрачає гуманістичні цінності й право на вільне життя. У місті особистість болісно шукає себе, осмислюючи навколишній світ, здебільшого зазнає поразок і стає “зайвою людиною”, втрачає душевну гармонію. Проблема урбанізації знайшла відображення в працях сучасних українських літературознавців В. Агєєвої, Ю. Бондаренка, Ю. Безхутрого, М. Слабошпицького, Г. Штоня, В. Фоменко. У той же час мусимо зазначити, що ще в ХІХ ст. П. Куліш зробив помітний внесок у розробку означеного питання.

На матеріалі епістолярної спадщини письменника та його публікації “Листи з хутора” розглянемо такі засадничі положення як “антиурбанізм” та “хуторянство”. У згаданих матеріалах не знайдемо висловів про потребу розвивати промисловість, однак письменник досить гостро виступав проти урбанізації. Скажімо, у листах “Про городи й села” зустрічаємо таку нищівну критику міста: “Нехай догнивають у вас по городах тиї поскребки цивілізації, що мов з домовини упирі, на свіжу кров кидаються! І нехай ми лучче будемо до віку вічного в латаній сїром’язі ходити, ніж людський сльози квартами міряти” [5, с. 247].

У П. Куліша одним із головних закидів місту є те, що в мегаполісі, мовляв, багато бідних і мало багатих: “Не завидуємо ми городянським дивам великим, ні городянському комфорту; бо що нам по тому всьому, коли в городах тільки сота доля Божого люду живе в достатках і всіми тими дивами користується, а тисячі голів людських, як риба об лід, побиваються і розум їх, як та дитина в чужої матері, чучверів” [5, с. 254].

“Листи з хутора” П. Куліша – це ціла обвинувачувальна промова проти міста й міського життя. Антиурбаністичні настрої знаходимо також у приватному листуванні письменника: “Я едва живу от нравственной усталости”, “Я изнемогаю от срочных работ”, “Там я покупал свое существование ценою изнурительных трудов” [10, с. 421] та ін.

Закордонні міста, як і вітчизняні, теж гнітили вразливу душу митця. Мандруючи Європою, П. Куліш приглядався до індустріалізованої цивілізації, проте не захоплювався нею. У листі до

I. Хильчевського (товариша Куліша з молодих літ. – Т. К.) із Флоренції від 1 лютого 1869 р. письменник ділиться своїми враженнями: “... я переїхав у Венецію. Там на біду страшений морський туман, а під прокляту карнавальну годину – насилу знайшли хатину... А біснுவатий чортячими голосами верещить зо всіх боків! Вирвавшись з сього пекла, насилу і добравшись до Флоренції, – і тут холодно, сиро, дощ, хата під небом, та й туди з землі долітає карнавальське верещання. Нічого в світі нема такого ненавидного, як сей галас і свистання у сто свистків разом. І ні на одну півгодину із 24 годин не замовкне пекельна тривога скаженого народу! Думає, що вмру. Вийти не можна, бо улица захрясла народом та божевільними возами, і куди не підеш, усюди народ скаженіє. Дивувався я, що Італія не знає нічого кращого над московські балагани з їх мекеканнями, писком, верещаннями, свистом, диким гиком, реготом, поганими завиваннями і всякою огидою для уха і ока. Тепер бачу, що москалі переняли свій ледачий гармидер балаганний, своє безумне галасування і передражнювання чортяк на масниці у сієї ледачої черні, зіпсованої римлянами, гунами, оварами, і т. д.” [1, с. 192].

П. Куліш бачить фальшивість цивілізації, а міську людину з її чуттєвою переобтяженістю серця знаходить штучною й неприродною: “В городах, особенно больших городах, где люди оспаривают друг у друга каждый шаг и на нескольких квадратных сажнях строят тысячи своих затей, отрекшись от простой природы, вытиснив ее совершенно душною цивилизациею, человек никогда не будет этого чувства испытывать из-под груза разных опущений, бременящих его сердце” [10, с. 422]. Митець проповідує філософію відходу з міста й втечу в природу, звільнення людини від ваги почуттів, що їх породжує велике місто. “А поэтому необходимо возвращаться иногда к первобытной дикости и суровости души, убежать хоть на краткое время на берега пустынных волн, в широкошумные дубравы... Насколько я поэт, настолько и для меня составляет насущную потребность жизни” [10, с. 422].

У місті П. Куліша охоплює своєрідна ностальгія – нудьга за природою, де “... соловьи поют сотнями. Запах черемухи делает воздух густым, точно, как будто с него собраны сливки и влита в чашу мотроновской жизни. Здесь особенно хороши две поры года – весна и осень. Они всегда поражают меня новизною, точно как будто я от роду не видал ни такой весны, ни такой осени... Лето же у нас такое роскошное, что жаль им пренебрегать ради городской жизни” [3, с. 25]. Як усі творчі особистості, П. Куліш розраду знаходить у спогляданні природи: “Вечером, по захождении солнца, мы гуляем в своем саду, как в бальзамической аптеке, и нам кажется, что соловьи нигде не поют, с такой энергетикой, как у нас” [9, с. 277]. У листі П. Куліша із маєтку де-Бальменів від 14 серпня 1856 р. до дружини Олександри знаходимо яскравий образ природи: “А все-таки солнце сідало в Линовиці, мов у раю; у воді дерево іграло, наче шовки та саєти; гуси кричать і плещуть серед ставу. Тихо – як у Бога на небі; а сонце все позолотило, і кожен з нас,

здалось, серед зеленої садовини мов на картині” [10, с. 422]. В іншому листі знаходимо: “Не умею Вам рассказать, как я тосковал по своим густым, широкошумным дубровам, глядя на жидкие березы и на печальные ели петербургской тундры” [10, с. 422].

Перебуваючи далеко від рідного дому, він душею лине туди й бачить себе в оточенні рідної природи. “Тут ми не знаємо ні вітру, ні холоднечі. Любо, як у нас на провесні” [1, с. 170], – пише Куліш з Венеції в листі до І. Хильчевського від 5 жовтня 1870 р. А в листі з Петербурга до О. Кониського від 10 травня 1861 р. він зауважує: “Хатину мою гуртом упорядкуєте. Дарма, що мене нема, та моя душа там житиме ... Колись там засяду під осінню непогідь. А влітку ледачий з мене робітник: усе хочеться дивитися як сонечко сяє, та блукати по застумах зелених” [1, с. 179]. Багату уяву письменника не полишає образ рідної домівки, і він у листі від 23 лютого 1863 року до того ж адресата зазначає: “Писати до мене у Борзну, бо од весни не втічу звідсіля нікуди. Тут весна найкраща: навкруги гаї та дуброви коло хутора Мотроновки. Я й собі буду хуторець Піддубень. Стоїть на леваді три дуби вкупі, та такі ж гарні! Так я купив леваду і коло тих дубів зроблю будиночок і всяку оселю. Колись як не здужатиму швендяти по світу, заберусь у свою хатину та й сидітиму, мов горобець в стрісі” [1, с. 171, с. 180].

Оселившись після тульського заслання у столиці, Пантелеймон Куліш відчув на собі всі принади великого міста. Під впливом розчарування в Петербурзі та тамтешній журналістській діяльності Куліш вирішив назавжди змінити міське життя на хутірське. М. Жулинський зауважував з цього приводу: “Хутір як форма практичного втілення руссоїстської ідеї гармонійного життя серед природи і як духовний оазис національної самобутності – такий ідеал упевнено захоплював Пантелеймона Куліша” [2, с. 23]. Хутірське життя, на думку П. Куліша, дає людині змогу вільного вибору. Свідчення цьому знаходимо у листі письменника до Мотрони Білозерської (матері його дружини) від 13 травня 1853 р., у якому він висловив своє бажання відвідати хутір Мотронівку, “...чтоб подышать свободою, которая только и существует здесь. Я разумею под словом свобода совершенный произвол в употреблении своего времени и в выборе людей, с которыми желаешь видеться” [4, с. 108].

Митцю хотілося відсторонитися від міського життя, від ускладнених урбаністичних відносин, що тиснули на нього, та повернутися до хутірського натурального господарства, де все своє, де існує бажаний соціальний спокій загального вдоволення. Хутір зробився його остаточною метою. Таким став для нього куточок Лубенщини, про що він напише в листі до М. Білозерського від 26 червня 1853 р.: “Главная цель нашей поездки достигнута или, по крайней мере, может считаться достигнутой: обетованная земля отыскана. Теперь мы обеспечены навсегда борщом, варениками и другими предметами первой потребности” [10, с. 426]. У згаданому листі спостерігаємо Кулішеву

захоплення околицями Лубен: “... вам представиться множество самых романтических скатов с живописными мазанками, с природными рощами и, кажется, также природными садами, перелазами, и все это поделено на такие картинные планы, которых никогда не выдумать воображению художника” [10, с. 426 – 427].

Думки про рідну домівку та хутірське життя, ніколи не покидали письменника. Навіть перебуваючи за кордоном, Куліш із Варшави писав до кобзаря Остапа Вересая в листі від червня 1966 р.: “... нехайна робота держить мене далеко від мого хутора та ще й довго держатиме. Хоч же часом і важко буває серцю на чужині... Великої тут треба праці... Тим то й до свого хутора ніколи мені повернутись. Та все ж колись упораюсь трохи, то прибіжу хоч на малий час до дому... Як буду колись у хуторі коло пасіки віку доживати, то й тебе, Остапе, притулю коло себе, і щодня з тобою про старосвіччину розмовлятимем і про козацьку славу співатимем” [1, с. 186]. Хоч як важко на чужині, але Куліш як високо освічена людина розумів переваги здобутків європейської цивілізації, і в листі з хутора Піддубень до І. Хильчевського з великою гіркотою зізнавався: “Тепер же мені треба їхати в Чернігів, а там те, а там інше, то гляди – ще місяць упливе, мов та днина. Отак у сьому мертвому краю зникає за ні за що вік людський! Все, що я зробив за сей місяць туту, можна б – їй богу – зробити в Німеччині за два дні, та ще й без досади, без тривоги, без нудьги. А вони хочуть Європу попереджувати, дурні!” [1, с. 198]. Сам митець не відкидає користі від закордонних мандрівок: “А покищо виїжджаю я оце погуляти по Європі, та покупатись у морі, щоб набрати сили до нової праці”, – Куліш занотував у листі до А. Кобилянського від 9 квітня 1861 р. [1, с. 170 – 171]. У листі з Венеції до І. Хильчевського від 27 серпня 1870 р. Куліш зізнається: “А покищо, то й Венеція втішає нас, мов доброго чоловіка писанка на Великдень. Забуваєш усю гидотну, на яку надививсь, сидячи дома мовчки. Душа здається крилатою, а в серці ані крихітки туги” [1, с. 199]. Куліш – людина емоційна й діяльна в листі до О. Кониського від 23 січня 1861 р. стверджує: “Хто сидить на одному місті, то хоч би й книжок багато читав, а розумний такий не буде, як той, хто по світах швендяє” [1, с. 167]. Як і в кожній мислячій людині, його погляди на один і той же предмет під впливом часу та обставин дещо змінюються. У листі з Варшави від 16 листопада 1865 р. до О. Вересая Куліш зазначає: “Ну, і живеться нашому братові у Варшаві таки й геть добре. Воно б то в хуторі було краще сидіти, та не всім же пасічникувати або пахарствувати” [1, с. 183].

П. Куліш був великим Ратаєм (псевдонім письменника) української духовної ниви і присвятив все своє життя безкорисливому, жертвовному служінню українській справі. Літературознавець В. Петров у своїй праці “Куліш-хуторянин (Теорія хуторянства і баївчанський період 1853 – 1854)” зазначає, що коли письменник оселився на хуторі, у нього прокинувся “ледачий хохол”, який тільки й мріє “їсти лежачи” вареники. П. Куліш своїм життям і діяльністю спростовує це твердження, до того ж усі прогресивні творчі винаходи людини були засновані на природному бажанні позбавити себе рутинної, обтяжливої праці, і Куліш не був у

цьому винятком. Не погоджуємося з думкою Ю. Луцького, висловленою в передмові до книги “Вибрані листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані”, що хутірське життя довело “його до деякого звуження світогляду, до певної провінційності”. Несприйняття міста Кулішем, на наш погляд, було швидше інтуїтивним передчуттям тієї загрози, яку несло місто людству. Пантелеймон Куліш виявив таку цільність світогляду, характеру, переконань, безкомпромісність у досягненні життєвої мети, яку ще мали Т. Шевченко, Іван Франко, Леся Українка. Людина з університетською освітою, європейським мисленням, він посідає чільне місце в українській літературі [11].

Хуторянське життя стало для Куліша своєрідним вирішенням проблеми самотності творчої особистості. Поет, на його думку, повинен бути хуторянином. Це головна теза, чим відрізняється Куліш від своїх попередників. Джерелом його творчих здобутків, за твердженням самого митця, “была чистая любовь к человеку, к его простой сельской жизни” [10, с. 422]. В основі теорії хуторянства П. Куліша – принцип подвійності природи людини. Душа та тіло людини завжди перебувають у конфлікті. Виходячи з такого розуміння людської природи, Куліш будує свою теорію хуторянства. Саме хутір з його натуральним господарством дає відчуття природного вільного життя, є джерелом усіх земних радощів, дає можливість відкинути усе зайве, непотрібне. Ніяка наука, європейська цивілізація не в змозі цього дати, тому Куліш закликає уникати міського життя. У теорії хуторянства знайшло своє відображення глибоке переконання письменника в національних ідеалах і цінностях минулого, їх неодмінному культурному відродженні та ствердженні в народному житті. Його епістолярний доробок дає цікаву картину Кулішевої особи та стає початковим етапом у дослідженні теми урбанізації в українському літературознавстві.

#### **Список використаної літератури**

**1. Вибрані** листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані. – Н.-Й.; Торонто: УВАН, 1984. – 326 с. **2. Жулинський М.** У праці каторжній, в трагічній самоті /М. Жулинський // Куліш П. Твори: У 2-х т. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 2. – 586 с. **3. Зеленська Л.** “Ганна Барвінок (життєпис на основі епістолярної спадщини)” /Людмила Зеленська. – Чернігів, 2001. – 136 с. **4. Куліш П.** Повне зібрання творів. Листи: У 2-х т. /Пантелеймон Куліш. – К.: Критика, 2009. – Т. 2. – 670 с. **5. Куліш П.** Твори: У 2-х т. /П. Куліш. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 2. – 586 с. **6. Куліш П.** Хутірська філософія і віддалена од світу поезія / П. Куліш. – К.: Укр. світ, 2005. – С. 139–381. **7. Лист Куліша П. О.** до Білозерської-Куліш О. М. від 21 серпня 1856 р. // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України [далі – ІР НБУВ]. – Ф. І. – № 28773. **8. Лист Куліша П. О.** до Білозерської-Куліш О. М. від 21 серпня 1856 р. // ІР НБУВ. – Ф. І. – № 28788. **9. Нахлік Є. К.** Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша: Докум. – біогр.

студія / Є. К. Нахлік. – К.: Укр. письменник, 2006. – 351 с. **10. Петров В.** Куліш-хуторянин (Теорія хуторянства і баївщанський період 1853 – 1854) /В. Петров // Хроніка-2000. Український культурологічний альманах. – К.: ФСРМ, 2000. – Вип. 37 – 38. – С. 420 – 432. **11. Погребенник В.** Пантелеймон Куліш /В. Погребенник// Бібліотечка “Дивослова”. – 2007. – №2. **12. Фоменко В. Г.** Українська урбаністична проза ХХ століття: еволюція, проблематика, поетика: автореф. дис. ...д-ра філол. н. / 10.01.01 – українська літ. Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – К., 2008. – 40 с.

**Тимофєєва К. О. Антиурбаністичні мотиви в епістолярній спадщині Пантелеймона Куліша**

У статті висвітлюються антиурбаністичні настрої П. Куліша на основі його приватного листування. Аналізуються соціологічні міркування митця про місто й село, Європу та хуторянство.

*Ключові слова:* епістолярна спадщина, лист, хуторянство, місто, цивілізація.

**Тимофеева Е. А. Антиурбанистические мотивы в эпистолярном наследии Пантелеймона Кулиша**

В статье раскрываются антиурбанистические настроения П. Кулиша на основе его частной переписки. Анализируются социологические размышления писателя о городе и деревне, Европе и хуторянстве.

*Ключевые слова:* эпистолярное наследие, письмо, хуторянство, город, цивилизация.

**Timofeeva K. O. Antiurbanism Reasons in the Epistolary Inheritance of Pantelejmon Kulish.**

In the article the antiurbanism moods of P. Kulish are illuminated on the basis of his private correspondence. The sociological dissenting of artist is analysed upon a city and village, Europe and hutoryanstvo.

*Key words:* epistolary inheritance, sheet, hutoryanstvo, city, civilization.

Стаття надійшла до редакції 4.09.2012 р.

Прийнято до друку 30.11.12 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Шестопалова Т. П.